

ZSIDAI RÉKA

Egy dunántúli főnemesi udvartartás a 18–19. század fordulóján: Festetics György belső rendtartása*Bevezetés*

A 18–19. század fordulójára Keszthely és a Festetics család keszthelyi ágának történetében új időszak köszöntött be. A család egyik ifjú sarja, Festetics György (1755–1819) egy hierarchizált és racionális alapon működő pénzügyigazgatási-rendszer kiépítésére törekedett, ami egy központi igazgatási testület, a Directio megszervezését eredményezte.¹ A Directio jelentős mértékben hozzájárult az udvartartás működési mechanizmusának zökkenőmentes biztosításához különféle instrukciók kidolgozásával. A grófi udvar, illetve a belső személyzet vonatkozásában két részletes útmutatás megírását rendelte el Festetics 1800-ban és 1803-ban egy megbízott tiszttel végzett előzetes felmérés alapján. Tanulmányunk alapvető forrásaként a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött, a Festetics családi levéltár iratanyagai között fellelhető Directorátusi Ügyiratok és Jegyzőkönyvek (P 279), valamint inventáriumok (P 236) szolgáltak.²

A főúri, főnemesi létformának, társadalmi státusnak megfelelően a Festeticsek keszthelyi ága a 18–19. század fordulójáig kialakította saját főúri környezetét a keszthelyi kastély többszöri átépítésével.³ Ez természetesen együtt járt a presztízs

¹ KURUCZ GYÖRGY: „Adósság, hitel, törlesztés: Festetics György pénzügyi helyzete 1782 és 1818 között”. Századok, CXL, 2006/3. 543–557; KURUCZ GYÖRGY: Keszthely grófja: Festetics György, Budapest, Corvina, 2013, 143–160; KURUCZ GYÖRGY: „Verwandtschafts- und Finanzbeziehungen Zwischen den Ungarischen Adelsfamilien der Festetics und Eszterházy: Die Verbindung des Keszthely-Zweiges der Festetics und des Zólyom-Zweiges der Eszterházy am Ende des 18. Jahrhunderts”. In GÜRTLER, W. – KROPF, R. (Hg.): *Die Familie Esterházy im 17. und 18. Jahrhundert* (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland Band 128), Eisenstadt, 2009, 463–468.; KURUCZ GYÖRGY: „Adminisztráció, gazdálkodás, adósságkezelés. Gróf Festetics László pénzügyi helyzete az apai örökség átvételétől a zárgondnokság időszakáig (1820–1830)”. Századok, CL, 2016/3. 540–541.

² Ezúton szeretném megköszönni Kurucz György segítségét, a kéziratához fűzött kritikai megjegyzéseit.

³ PÉCZELY PIROSKA: *A keszthelyi Festetics kastély és belső berendezése*, Budapest, Múzeumok Központi Propaganda Irodája, 1958, 32–44.; ALFÖLDY GÁBOR: „A keszthelyi Festetics-kastélypark rövid története”. In Uő (szerk.): *Királyi és hercegi kertek Magyarországon. Principal Gardens of Hungary. Königliche und herzogliche Gärten in Ungarn. Esterháza, Gödöllő, Keszthely, Visegrád*, Budapest, Szent István Egyetem Kertművészeti Tanszék, Mágus Kiadó, 2001, 43–49, 103–109, 171–179; KURUCZ (2013): 262–267. A magyarországi főúri életmód, udvartartás jellegzetességeihez: életmódhoz lásd: H. BALÁZS ÉVA – KRÁSZ LILLA – KURUCZ GYÖRGY (szerk.): *Hétköznapi élet a Habsburgok korában 1740–1815* (Mindennapi történelem c. sorozat), Budapest, Corvina, 2007, 37–43, 57–67, 69–79, 81–85, 98–99, 105–129, 154–157; KRÁSZ LILLA – KURUCZ GYÖRGY (szerk.): *Edelényi hétköznapiak a 18. században*, Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ, 2014, 26–45, 47–53, 103–119, 121–131.

megteremtésével, ami a státusszimbólummá váló reprezentatív kert és a ménesállomány mellett a vagyontárgyak, a nemesfém étkészletek, a bútorok vagy éppen a megszokott étkezési rendben felszolgált fogások minőségében nyilvánult meg. Festetics tehát egy önreprezentáló és attitűdformaló udvartartás megteremtésére törekedett, melynek elengedhetetlen feltétele egy kellő szakértelemmel rendelkező és alá-fölérendeltségi alapon szerveződő belső személyzet alkalmazása volt.

Udvári személyzet és gyakorlati tevékenység

A belső udvartartásra vonatkozó első részletes instrukciót, vagyis „A Méltóságos Groffi Ház belső rendtartására, és Gazdasága vezetésére szolgáló Útmutatás”-t 1800-ban dolgozta ki Festetics, mikorra kialakult a hierarchikus alapon működő birtokkormányzat.⁴ Az útmutatás a felépítését tekintve négy részből (paragrafusból) áll, ami nyomatékot ad az utasítások betartásának.⁵

Az 1803. évi instrukció, azaz „A Méltóságos Grófi Ház belső Udvara rendtartására, Gazdasága, és az arról szóló Számadásoknak vezetésére szolgáló útmutatás” bizonyos részei ugyan megegyeznek az első instrukcióval, más tekintetben azonban különböznek tőle.⁶ Az immár hat egységből álló rendelkezések jóval részletesebbek az alkalmazottakat illetően. Festetics az instrukció kidolgozásának célját abban határozta meg, hogy a megfelelő működés érdekében nagyobb figyelmet kellene szentelni a belső házi rendtartásnak. A korábban udvarmesteri pozíciót betöltő kasznár funkciója megszűnt, pontosabban szerepkörén az udvari tisztartó, az udvarnok, valamint a tárnok osztozott, így elvben minimálisra csökkent a visszaélés lehetősége.⁷

Részletesen meghatározták a központi udvari igazgatásért felelős (és ekkorra a belső hierarchia legmagasabb fokán álló) tisztartó, valamint az alárendelt udvarnok és tárnok kötelezettségeit, és rekonstruálni lehet, hogy a kastély mely helyiségeihez kötődtek. Az udvari tisztartó gondoskodott egyfelől az alkalmazottakról és mesteremberekről, másfelől a gróf javairól, ingóságairól. Ellenőrző, felügyelő funkciója mellett nyilvános beszámolási kötelezettséggel tartozott urának, ezért az udvar mindennapi működéséhez nélkülözhetetlen adminisztratív feladatokat is ellátta annak érdekében, hogy minden nyomon és visszakövethető legyen a gazdaságot, háztartást stb. illetően.⁸

Hasonló szerepkört töltött be az udvarnok, aki alárendeltségéből fakadóan engedelmességgel tartozott az udvari tisztartónak. Szinte minden belső házi kon-

⁴ KURUCZ (2013): 267–268.

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltára (OL) Festetics Levéltár (Lt) Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. doboz (d.) folio (fol.) 547.

⁶ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. fol. 396.

⁷ Uo. fol. 398.

⁸ Uo. fol. 398–401.

vencionátusra vigyázott. Példamutatónak, szorgalmasnak, hűségesnek kellett lennie, ha pedig azt tapasztalta, hogy valaki hibázott, köteles volt jelenteni az udvari tiszttartónak. A gróf méneseit a ménesmesterrel együtt látogatta, továbbá a gróf asztalánál is minden nap megjelent, hogy rendet rakjon, s a megmaradt italok hiánytalanul visszakerüljenek a pincébe. Ő felelt a kastély karbantartásáért, részben az esetleges tűzvész megakadályozásáért is.⁹

Az útmutatás harmadik kulcsfigurája, a tárnok a belső gazdaság felelőse volt, akinek elsődleges kötelességei közé tartozott az udvari tiszttartó és az udvarnok utasításait készséggel, szorgalommal betartani. Rendszeresen látogatta az udvari konyhát, ahol leginkább lehetett tapasztalni a pazarlást és a prédálást. A tárnok ügyelt a kulcsárnéra, hogy a tároló helyiségből mindig annyit vegyen ki, amennyit adott időpontban a szükség megkövetelt, emellett figyelt a prédálásokra, valamint a kamrákban őrzött naturáliák rendben s tisztán tartására. Vigyázott a tehenészre (svájcceres) és az általa fejeendő tehenre, továbbá a zöldségekre, gyümölcsökre, valamint a konyhakertre. Hozzá tartozott még a pincékben lévő borok felügyelete s a hordók tisztántartása is.¹⁰

Rendészeti feladatok a kastélyon kívüli és belül

Tekintve, hogy az udvar zavartalan működése a szolgálószemélyzet tevékenységén alapult, az első instrukcióban foglaltak alapján mindenekelőtt a rendészeti és közigazgatási feladatokért felelős s a belső személyzet élén álló uradalmi tisztviselő, az udvari kasznár (*frumentarius* [lat.] / *Kastner* [ném.]) eljárásrendjére vonatkozó rendelkezéseket határozták meg. Ő felelt a kastély külső és belső karbantartásáért s az alkalmazottak ellenőrzéséért.

Az óvatosságra intő instrukció értelmében évente kétszer kellett megnéznie és felmérnie a kastély állapotát, az észlelt hiányosságokat, károkat pedig jelentenie a Directionnak. Legfontosabb feladata „A Háznak gondviseléséhez tartozván Tűzre való vigyázat”, és az ehhez szükséges tűzoltó eszközök azonnali bevetetősége érdekében ezek karbantartása és összeírása.¹¹ A három évvel későbbi útmutatásban a kasznár katasztrófavédelemre vonatkozó funkcióját az udvarnok mellett az erre a posztra kijelölt házi szolga, vagyis a „füttő” vette át.¹² Az ilyen katasztrófák állandóan pusztítottak, de mindig akadt egy-két nagylelkű főúr, aki anyagi támogatással megpróbált enyhíteni a károkon, mint például 1816-ban Batthyány Fülöp herceg (1781–1870).¹³

⁹ Uo. fol. 401, 414–416.

¹⁰ Uo. fol. 401–403.

¹¹ MNL OL Fesztetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. fol. 547–548, 553. A tüzesetek a felhasználatnak köszönhetően meglehetősen gyakoriak voltak, s ezek az esetek feljegyzésre is kerültek. Például: MNL OL Fesztetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1802 P 279 29. d. fol. 669–670.

¹² MNL OL Fesztetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. fol. 408.

¹³ KONDICSNÉ KOVÁCS ÉVA: „Batthyány Fülöp, a mecénás főúr”. In Nagy Zoltán (szerk.): *A Batthyányiak évszázadai: tudományos konferencia Körömden*, Körömden Város Önkormányzata, Körömden, 2006, 161.

A keszthelyi gróf megbízott tisztje kiválóan mérte fel az alkalmazottak pazarló életmódját, s figyelembe vette, hogy a tűzifa és a gyertya rendkívül megemelte a kiadásokat. Ezért elrendelték, hogy a fát zár alá kell helyezni, így korlátozva a tiltott fogyasztást. A tiszt számos módon igyekezett takarékosagra ösztönözni a belső személyzetet.¹⁴ A kasznárnak mind a külső, mind a belső teret érintő regisztrálási és katasztrófavédelmi kötelezettségei kiegészültek teljes körű ellenőrző funkcióval a beosztottak tevékenységét, az élelmiszereket, a ménest, valamint a vagyontárgyakat illetően. Tekintve, hogy a belső személyzet minden tagját ellenőrizte, az összes tevékenységi térben (szoba, konyha, ebédlő, tároló helyiség, pince, istálló, kert) állandó jelenlétére számíthattak. Így ő töltötte be az udvarmester pozícióját, sőt modern értelemben a komornyiknak (*butler* [ang.]) is megfeleltethető.

Ugyancsak ide sorolható a közbiztonsági és rendészeti feladatkörök ellátásával megbízott személy, a porkoláb. Jegyezzük meg azonban azt is, hogy az egyes uradalmaiban alkalmazott porkolábok a belső udvartartás rendszerétől függetlenül láttak el rendészeti feladatokat. Teendői közé tartozott az ún. buga-házban¹⁵ lakó udvari cselédek rendbe szedése, az udvari *beraiter* (főlovászmester) segítése, a fogház tisztán tartása és őrzése, „a’ tüzi eszközökkel való bánás, és az Udvari Kastélyra való vigyázás”. Az elítéltek között egyébként diszkrepancia volt tapasztalható, hiszen a porkoláb másképp bánt a „Könnyebb Rabokkal”, mint a „terheseb Rabokkal”.¹⁶

Szintén ebbe a kategóriába tartoznak a katonák vagy huszárok. Két katonáról¹⁷ van tudomásunk, akik a belső szolgálatok kiegészítése, kielégítése érdekében Májer József inassal igyekeztek biztosítani a hatékonyságot, így például az ebéd mellett szolgáltak, s egyikük örökösen a gróf szobája mellett hált. Ha a gróf elutazott, az első lovász mellett az egyik reprezentatív huszár minden alkalommal elkísérte, s ura ruháiról is gondoskodott.¹⁸

Az instrukció alapján az udvartartáshoz tartozott az udvari vadász (*Jäger* [ném.]) is, akinek szolgálati tevékenységéhez minden bizonnyal állattartással kapcsolatos, szakirányítási és rendészeti feladatok is hozzátartoztak, amennyiben a grófon kívül egyedül az ő jogában állt a fegyvertárba lépni.¹⁹

¹⁴ MNL OL Fesztetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. fol. 556–557.

¹⁵ Itt pejoratív, degradáló értelemben használatos, a cselédek nevetlenségére, faragatlanságára utal.

¹⁶ MNL OL Fesztetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. fol. 410–411.

¹⁷ Magyar Ferenc és Szili József. KURUCZ (2013): 269; Richard Bright angol orvos útleírásai is alátámasztják, hogy az étkezéseknél három–négy inas szolgált fel német módra és a gróf mögött minden esetben két huszárruhába öltözött, de fegyvertelen katona állt, akik egyben a gróf kísérői is voltak. BRIGHT, R.: *Travels from Vienna Through Lower Hungary: With Some Remarks on the State of Vienna During the Congress, in the Year 1814*, Edinburgh, Archibald Constable and Company, 1818, 376; 446.

¹⁸ MNL OL Fesztetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. fol. 406–407.

¹⁹ MNL OL Fesztetics Lt Directorátusi Jegyzőkönyvek 1803 P 279 fol. 14. 18. sz.

A bensőségesség és a privát szféra színtere: a szoba

A reprezentatív és biztonságos élettérhez kapcsolódó feladatrendszer, valamint a személyzet és az udvar zavartalan irányításával s ellenőrzésével megbízott vezető tisztségek, továbbá az udvarmester elsődleges feladatainak tisztázása után az alacsonyabb státusú szolgálattevők legfontosabb tevékenységi tere, a szoba következett.

Az udvar szabályai erősen védték Festetics mindennemű tulajdonát, így a ruhákra, zsebkendőkre, kendőkre, abroszokra megkülönböztető számokat varrtak fel. Feltűnő módon komoly figyelmet fordítottak a fehér ruhákra – higiéniai szempontokat is figyelembe véve –, s különálló egységként kezelték azokat, aszerint csoportosítva, hogy kit illettek meg: az uraság személyét vagy a hivatalnokokat, cselédeket, esetleg a konyha számára voltak fenntartva. A rendelkezés tanúsága szerint a ruhákat lajstromba foglalták, és az udvari kasznár jelenlétében az inas nyáron kétszer, télen pedig egyszer kiszellőztette és kiporolta azokat.²⁰

Nem szabad megfeledkezni a mosónőről, aki a gróf vékonyabb fehér ruháit a többtől elválasztva kézben mosta, szappannal. A belső tisztaságért felelős szobalány pedig minden szombaton kicserélte a lepedőt.²¹ Az 1803. évi instrukció szerint elsősorban a gróf szobáit tartotta tisztán: minden nap kisöpörte, a szennyeseket pedig kimosatta, míg egy másik szobalány a varrással volt megbízva.²² A szobalány egyébként a szolgahierarchiában középső szinten helyezkedett el, de minden bizonnyal lehetősége volt akár komornává előrelépni, erről azonban nem rendelkezünk információval.

A higiéniaira való törekvés megkövetelte a bútorok és textíliák tisztaságát, amihez hozzátartozott úgy az állandó takarítás, mint a mosás. A tisztaság státuszszimbólummá és az önreprezentáció eszközévé vált. Nem véletlen ezek ismeretében, hogy elsősorban az egyik legfontosabb és legintimebb szférához, az ágyhoz, valamint a testhez, s ennek következtében az alsóneműkhöz, s az éjszakai öltözethez kapcsolódott a legnagyobb figyelem.²³

A rendi és társadalmi hovatartozáshoz pedig még hozzátartozik a megjelenés, vagyis a reprezentatív ruhatár kiemelése is, melynek vizsgálatából megtudhatjuk, hogy a korszak divatjának megfelelően a gróf 1806-ban kétszáz négy darab díszes magyar ruhát, s több mint háromszáz „Deutsche Kleider”-t, azaz német ruhát birtokolt.²⁴ Fia, László gróf ruháinak lajstroma is igen sokatmondó. Fehér ruháit például differenciálták aszerint, hogy azok újak, régiek vagy éjjel használatosak voltak.²⁵

²⁰ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. fol. 549–550.

²¹ Uo. fol. 550; 555–556.

²² MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. fol. 408–409; 417.

²³ Erről tanúskodnak az 1806. évi inventáriumok. MNL OL Festetics Lt Kastély-, bútor- és berendezési leltárak P 236 92. d. fol. 117–122. A hálólhelyiséggel kapcsolatos viselkedési tendenciához: ELIAS, N.: *A civilizáció folyamata: Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások*, Budapest, Gondolat, 1987, 316.

²⁴ MNL OL Festetics Lt Kastély-, bútor- és berendezési leltárak P 236 92. d. fol. 120–122.

²⁵ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 33. d. fol. 353; 358–362.

Összességében elmondhatjuk, hogy Festetics külső megjelenése, az ezzel összefüggésben megnyilvánuló attitűdje, s a privat szférához való viszonyulása illeszkedett a korszak „civilizációs folyamatába”.²⁶

A főúri udvar és reprezentáció különleges tere: a könyvtár

Mivel a státushoz szorosan hozzátartozik a műveltség, ezért nem meglepő, hogy a 18. században a főúri, főnemesi családok, mint a Batthyányak, az Esterházyak, a Festeticsek, vagy a Rádayak tudatos könyvtárfejlesztésbe kezdtek, melynek elengedhetetlen részét képezte úgy a reprezentatív külső megjelenés, mint a felvilágosodás vezető egyéniségeinek divatos munkái, vagy a szakkönyvtári elemek kollekciója is.²⁷

A keszthelyi gróf is tisztában volt azzal, hogy a főúri magánkönyvtár egy státuszszimbólum, mely hozzátartozik a presztízshez és a reprezentációhoz, ám az ő esetében a legfontosabb kritériumot a korszerű, enciklopédikus szakkönyvtári jelleg kialakítása jelentette, ami összefüggött a Georgikkal és a mintagazdaság kialakításával, vagyis a könyv egy munkaeszközként funkcionált.²⁸ Az örökségként rámaradt bibliotékát kibővítette s átépíttette.²⁹ A századfordulóig beszerezte a keszthelyi könyvtár állományának jelentős hányadát, sőt 1793-ban egyesítette a keszthelyi és a sági kastély teljes gyűjteményét.³⁰

Bibliotékájában elsősorban francia, német, angol és latin nyelvű, a felvilágosodás nagy alakjainak művei sorakoztak.³¹ Magángyűjteményében megtalálhatóak voltak úgy a kortárs természetjogi gondolkodóknak, filozófusoknak (Descartes, Hume, Locke, Montesquieu, Newton, Rousseau, Voltaire), mint a barokk és klasszicista íróknak, költőknek (Cervantes, Corneille, Defoe, Fielding, Gessner, Lessing, Racine, Molière, Pope, Shakespeare) vagy éppen a korszak közgazdászainak (Arthur Young, John Sinclair, William Marshall, John Middleton, James Robertson) munkái.³² A gyűjtemény páratlan orvostudományi állománnyal is rendelkezett.³³ A legfontosabb részleget az angliai mezőgazdasági szakírók, ún. „*new agriculture*” („új

²⁶ ELIAS: i. m., 87–90.

²⁷ H. BALÁZS – KRÁSZ – KURUCZ: i. m., 112–113.

²⁸ KURUCZ (2013): 199–200; KRÁSZ LILLA: „Bibliofil főurak: Festetics György gróf orvostudományi könyvgyűjteményéről (Vázlat)”. In NYERGES JUDIT – VERÓK ATTILA – ZVARA EDINA (szerk.): *MONOKgraphia: Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, Budapest, Kossuth Kiadó, 2016, 425.

²⁹ PÉCZELY: i. m., 32–37.

³⁰ KURUCZ (2013): 199–200.

³¹ „The library is a magnificent room, with a gallery round it, and filled with books in all languages.” BRIGHT: i. m., 376–77.

³² KURUCZ GYÖRGY: „Könyv és főnemesi műveltség: Festetics György magánkönyvtára katonai pályára lépésének kezdetén”. *Aetas*, XXI, 2006/2–3. 93–108; KURUCZ (2013): 81–95.

³³ KRÁSZ: i. m., 427–433.

mezőgazdaság”) tárgykörébe tartozó, újkori angol agrárforradalommal foglalkozó művei képezték.³⁴

Festetics a könyvtárra vonatkozóan is rendelkezett az állomány védelméről, ezért a könyvtárhasználatról is tizenöt pontból álló részletes instrukciót dolgozott ki 1808-ban. A könyvtáros és a levéltáros pozícióját egy „Bibliothecarius”-nak nevezett szakigazgatási feladattal megbízott személy töltötte be. Ő felelt a gyűjtemény gondozásáért, rendszerezéséért, regisztrálásáért, beszerzéséért. A gyűjteményt tizenkilenc betűjelezett tárgykörre osztották, de a könyveket külső megjelenésük alapján is differenciálták. A könyvtárba egyébként a gróf engedélye nélkül és a georgikoni professzorok kivételével senki nem léphetett. A kiadott könyveket, iratokat három hónapig lehetett kikölcsönözni, nehogy feledésbe merüljenek. A könyvtár tisztántartására s kiszellőztetésére az udvari tisztartó és a ménesmester által felkért személy gondoskodott a könyvtáros jelenlétében.³⁵

Az ételkészítés és az étkezés színterei

Aligha lehet kétséges, hogy az étkezések – ide értve a felhasznált alapanyagokat, a tálalást, ill. a szervírozást is – a reprezentáció eszközévé váltak.

A kulcsárné vagy házvezetőnő felelt a háztartásért s a cselédekért.³⁶ A ranglét-rán lefelé haladva következtek a szakács és a kulcsárné parancsait betartani köteles konyhaszolgáltatók, akik a konyha és az edények tisztán tartásáért, a tűzifa és a szén maradéktalan megőrzéséért feleltek. A majorosné munkaköri leírása az 1803. évi instrukcióban került lejegyzésre. Elsősorban a közvetlen udvari fogyasztást szolgáló, gazdasági egységként funkcionáló majorságra figyelt. Ügyelt a konvencióc cselédekre, továbbá a pékekre, mészárosokra, halászokra, sőt az udvari vadászra is, hogy jó minőségű alapanyagok kerüljenek a gróf asztalára. Segítségére egy parasztlánykát rendeltek, akit „a’ takarékos gazdasszonykodásra” szoktatott.³⁷

Az udvari szakáccsal vagy szakácsnéval kapcsolatosan is pontos utasításokat dolgoztak ki, hogy a gróf ételei pazarlás és megvárakoztatás nélkül készüljenek el. A hatékonyabb és gazdaságos munkavégzés céljából a szakács mellé 1803-ban a szakácsmesterség kitanulására egy kuktát s még egy szakácsot is szerződtettek, akik a konyhamesternek feleltek.³⁸ Az útmutatás gazdasági szempontból hasznos szarvasmarhákra, valamint a róluk, illetve a tejtermékekről gondoskodó tehenészre is

³⁴ KURUCZ GYÖRGY: „Az »új mezőgazdaság« irodalma az egykori. Festetics-könyvtár anyagában”. *Magyar Könyvszemle*, CVI, 1990/1–2. 32–44.; KURUCZ (2013): 199–211.

³⁵ Az instrukcióból Festetics György utasítására két tartalmilag teljesen megegyező példány keletkezett, de más-más kézírással. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1808 P 279 55. d. Ternio (T.) I. fol. 155–159; 160–163.

³⁶ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. fol. 408.

³⁷ Uo. fol. 409.

³⁸ Uo. fol. 407.

kiterjedt.³⁹ Ide tartozik még az ingyencségnek számító csiga- és teknősbéka-szaporítással megbízott udvari kertész is.⁴⁰ A kasznár jelen volt a konyhában, az éléskamrában, a pincében vagy a padláson, s mértéktartásra intette az illetékes személyzetet.⁴¹

Az utasítás gondoskodik az értékes ezüstkészletek tisztántartásáról, épségben maradásáról és megőrzéséről. Ezeknek egy részét zár alatt tartották, míg „az közösleges szükségre valót belsőleg biztossabb Inasnak [első inas] Reversálissa mellett” őrizték. A gróf minden egyes darabot megszámoztatott,⁴² de gondoskodtak a megbillogozott falú vagy fenekű üvegekről, réz-, vas- és cinedényekről, a becsben tartott porcelánkészletről, mely nem állhatott a konyhában. A cselédek csak az ún. tatai fehér cserép- és cinedényekből fogyaszthatták el az ételüket, amelyekről a második konyhaszolgálat gondoskodott.⁴³

1803-ra kvázi vendéglátópari-szolgáltatásról beszélhetünk. Új tisztséggént jelent meg az ún. táblaterítő, akihez a gróf felsőruháinak gardróbja tartozott, valamint az asztali étkezészetek azon része, melyek minden nap használatban voltak, de a gróf szobáiban található „mobiliák” regisztrálása is megbízásai közé tartozott. Posztjának elnevezéséből következtetni lehet konyhai jelenlétére is.⁴⁴

Étkezési és fogyasztási szokások

A kora újkorban, méghozzá a 16–17. században a „civilizálódás”-nak köszönhetően jelentősen megváltoztak a viselkedési normák és az etikett szabályai, ami összefüggött az individualizálódással. Megváltozott az asztalnál és az élet más területén való attitűd, ami együtt járt az étkezészetek, valamint a tálalásra alkalmas edények, „civilizációs eszközök” megváltozásával.⁴⁵

A Festetics uradalom fogyasztási szokásaival kapcsolatos, az anyagi helyzetet is jól tükröző információkat ugyancsak a Directio ügyiratai szolgáltatnak, melyekből terjedelmi okok miatt csupán egy 1799-es kiadási (*erogatio* [lat.]) listát és egy 1800 januárjában készített számadást emelünk ki. Az első listán legtöbbször a fehérjében és tápanyagban gazdag marhahússal találkozhatunk.⁴⁶ A legnépszerűbb italnak az óbor számított, elsődlegesen a legolcsóbb tomaji, melynek akója mindössze 8 forint (ft) volt. Szemes gabonák közül a szintén olcsó és magas terméshozamú kukoricát és az állatok etetésére szolgáló zabot vásároltak, akárcsak nyersanyagok közül a rizst vagy a darát, melyből leveseket, pépes ételeket készítettek. Több mint

³⁹ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. Uo. fol. 558; 569.

⁴⁰ Uo. fol. 570–572.

⁴¹ Uo. fol. 551–552.

⁴² Uo. fol. 548; 551.

⁴³ Uo. fol. 549; 552–553.

⁴⁴ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. fol. 406–407; 416.

⁴⁵ ELIAS: i. m., 87–90; 206–310; 315.

⁴⁶ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 18. d. fol. 127–130.

kétezer csemegének számító csigát is lejegyezték, míg a legtöbb luxusnak számító alapanyagból (só, olaj, sajt, vaj, levár, cukor) a presztízshez szükséges minimális mennyiség került beszerzésre.⁴⁷

1817-ben a császári pár körutazásuk egyik állomásaként Keszthelyt kívánta meglátogatni, azonban csak 1818-ban nézték meg Csáktornyát.⁴⁸ A luxuskörülmények megteremtése érdekében lista készült a beszerezendő luxusalapanyagokról, valamint különböző használati és kényelmet biztosító tárgyokról, melyen szerepelt többek között hering, angolna, szardella, kávé, cukor, vanília, szerecsendió, különféle sajtok, sonkák, csokoládék stb. A látogatás előkészületei 4 988 ft 48 krajcárt (xr) emésztettek fel.⁴⁹

Az asztali rendtartás értelmében 1800-ban rendek szerint és a grófi családdal együtt a tisztek és a személyzet is helyet foglalhatott, így szervezettebbé vált az étkezés. Mikor azonban nem tartózkodtak vendégek a kastélyban, a gróf nyolc tál ételt kapott ebédre, vacsorára pedig hat szakács által készített tizenkét tállal.⁵⁰ Amikor vendégeket várt s fogadott, a fogások száma egy-kettővel megnőtt.⁵¹ Nemcsak az ételek kiporciózása, hanem a bor kiosztása is minőségi besorolás alapján történt.⁵²

Az inventáriumokból nyert kimutatás alapján egyértelmű Festetics György presztízstörekvése (háztartása többféle bécsi porcelánnal rendelkezett). Ugyancsak informatívak az üvegedények vagy a jelentős mértékben aranyozott és ezüstölt tálak, edények. Különböző ételek szervírozásához edényvariánsokat tartottak fenn. A minőségorientált gasztrokultúra kiemelkedő szerepet töltött be az udvar életében.⁵³

A reprezentatív külső tér

Reprezentatív szerepet töltött be a külső színtér is, pontosabban az istálló és az udvarhoz tartozó kert. Festetics a lovak megbecsülését⁵⁴ a huszárságban eltöltött

⁴⁷ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. fol. 567–568.

⁴⁸ FÓRIZS GERGELY (szerk.): *Berzsenyi Dániel levelezése*, Budapest, Editio Princeps, 2014, 508; 948.

⁴⁹ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1818 P 279 107. d. T. III. fol. 147–148.

⁵⁰ A felszolgálat Festeticsnél „German manner”-ben, azaz németes stílusban, az ételek porciózása pedig külön tállalasztalokon történt. BRIGHT: i. m., 376.

⁵¹ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. fol. 551–552. Vö. BENDA BORBÁLA: „Batthyány I. Ádám (1610–1659) udvara az asztali rendtartások tükrében”. In Nagy Zoltán (szerk.): *A Batthyányak évszázadai: tudományos konferencia Körmenden*. Körmend Város Önkormányzata, Körmend, 2006, 193–198.

⁵² MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. fol. 551–552.; MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. fol. 402.

⁵³ Vö. KURUCZ GYÖRGY: „Köznemesi vagyoni állapot a Dunántúlon: Pallini Inkey Boldizsár 1792. évi hagyatéka”. *Századok*, CXLIII, 2009/5. 1213–1237.

⁵⁴ Egy jegyzőkönyv szerint 1799-ben kétszázötven lóval rendelkezett Festetics. KURUCZ (2013): 271; MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. fol. 867. Ez a szám reálisnak mondható, hiszen ugyanebben az időszakban Károlyi József tizenhét ménlova és százhetvenhárom kancát könyvelhetett el a legszebb példányokból. ÉBLE GÁBOR: *A Károlyi grófok nagykárolyi várkastélya és pesti*

időkből hozta magával. A lovak gondozásáról szóló útmutatást először az 1800. évi instrukció rögzítette. A lovakat az udvari rendtartáshoz tartozó ménesmesterre (*Stallmeister* [ném.]) bízták, de az udvari kasznár is felelt értük az eltulajdonításuk megelőzése, valamint a tisztán- és épségben tartásuk érdekében.⁵⁵ A ménesmester továbbá köteles volt pontos nyilvántartást, hágatási jegyzőkönyvet készíteni, ezenfelül negyedévente jelentést adott az ún. „Ménés vizsgáló Könyv”-ben, melyben részletesen beszámolt az állatok állapotáról.⁵⁶

1803-ban új tisztségek sora jelent meg, mint az udvari *beraiter*, akinek elsődleges és megszeghetetlen kötelességei közé tartozott az udvari kocsisokra és lovászokra való felügyelet a ménés épségben tartásáért – ami korábban a ménesmesterre volt bízva. A cügbeli lovak gondviselése a ménesmester és a *beraiter* közös feladata volt, de a tárnok is figyelt a porciójukra és ápoltságukra.⁵⁷ Az udvari tisztség kötelességeihez tartozott még egy jegyzőkönyv készítése a konvenciók cselédek számontartása érdekében.⁵⁸

Az udvartartáshoz tartozott a szekerekért és kocsisársáért felelős első kocsis-szekérmester is. Ugyancsak fontos szerepkör hárult a lovászokra (*Pferdeknecht*, illetve *Reitknecht* [ném.]). Az első lovász szakértelménél fogva lovaglás alkalmával mindig elkísérte a gróft, a második lovász a ménlovakkal foglalkozott, a harmadik pedig a gróf paripáira ügyelt. Természetesen a lovászok is a rájuk bízott állatokat kötelesek voltak ellátni, s higiéniai intézkedések szerint gondozni, olykor még szecskát is metszeni. A lovászok mellé még két istállóbeli gyermeket is fogadtak az első lovász felügyelete alatt.⁵⁹ A keszthelyi gróf tehát szívügyének tartotta a ménésállománnyal összefüggő lótenyésztést, lótartást, az állatok trenírozását, ápolását és karbantartását, amelyben kulcsszerepet töltött be a szolgálószemélyzet.

Meg kell említenünk még a kertet. Ebben a korszakban következett be az angol típusú tájkertészetre való áttérés, ami bizonyítja, hogy a 18–19. század fordulóján egy új szellemi áramlat jelent meg.⁶⁰ A keszthelyi Festetics uradalomban a kert többféle funkciót töltött be, egyszerre volt a kastélyhoz tartozó presztízis és látványvilág kifejezője, mulatságok színhelye, de a georgikoni szakoktatás gyakorlati ismereteinek elsajátításához is használták.⁶¹

Az udvari kertész (*Gärtner* [ném.]) nemcsak fizikai munkát végzett, hanem köteles volt ügyelni a konyha- és gyümölcsöskertre, valamint a kertben használatos

.....
palotája, Budapest, Hornyánszky, 1897, 61.

⁵⁵ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. fol. 557–558.

⁵⁶ KURUCZ (2013): 271; Például: MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 20. d. fol. 456–476; MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1802 P 279 29. d. fol. 8–19; 23–28.

⁵⁷ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. fol. 404; 424–426.

⁵⁸ Uo. fol. 405–406.

⁵⁹ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. fol. 410.

⁶⁰ CSOMA ZSIGMOND: *Kertészet és polgárosodás: Az európai szőlészeti-borászati-kertészeti ismeretek oktatása, szaktanácsadása a Georgikonban és a keszthelyi uradalomban, a 18. sz. végétől a 19. sz. közepéig*, Budapest, Centrál Európa Alapítvány, 1997, 296–305; H. BALÁZS – KRÁSZ – KURUCZ: i. m., 42–43.

⁶¹ H. BALÁZS – KRÁSZ – KURUCZ: i. m., 43.

eszközökre. Mindenekelőtt a haszon generálására kellett törekednie, ezért mindenféle növényből annyit ültetett, hogy az eladottakból befolyt pénz fedezze a művelésre használt eszközök árát, s a profitból a kertésznek évenként „jutalom is adathasson”. Mindemellett a kerthez tartozott egy teknősbékás és csigás kert is, feltehetően ízletes húsuk miatt, tisztántartásukra, a csigák szaporítására és megőrzésükre a kertésznek kellett ügyelnie.⁶² A kert fontosságát s a munka mértékét bizonyítja, hogy az 1803. évi instrukció szerint a kertész munkáját további két legény, négy kerti szolga és egy kertészinas segítette.⁶³

A bérek hierarchiája

Festetics konszolidálódott anyagi helyzete tetten érhető a differenciált bérek hierarchiájában. Először az uradalmi tisztviselők, az udvar legmegbecsültebb kulcsfiguráit emeljük ki. Nagyváthy János *direktor* egy éves fizetése 1525 ft volt 1792 februárja és 1793 októbere között, vagyis több, mint az Esterházyak szolgálatában álló Joseph Haydn *Kapellmeisteré* (karmester), aki 1790-ben 782 ft 30 xr-t keresett évente a deputátum mellett.⁶⁴ Asbóth János georgikoni professzornak, utóbb a Directio vezetője is, 1800 körül 400 ft készpénz és 200 ft értékű természetbeni juttatás járt a marhatartás jogán és a tiszti lakáson felül.⁶⁵ Hivatalból való távozásakor, 1818-ban 2 000 ft juttatásban részesült, fizetését pedig addig folyósították, amíg Keszthelyen tartózkodott.⁶⁶ Pozícióját Angyalffy Mátyás András töltötte be évi 1 200 ft fizetés és szabad szállás fejében.⁶⁷

Az udvari vadász éves fizetése az 1804-es adatok szerint magasnak tekinthető (467 ft) a többi szolgálattelvő fizetéséhez képest.⁶⁸ Az 1800-ban készült éves bérmutatások alapján az udvari kasznár kapta a legtöbb fizetést, azaz 330 ft-ot. Őt követte az udvari szakács 280 ft-tal, ami bizonyítja, hogy kitüntetett figyelem párosult a gasztrokultúrához. Hasonló mondható el az inas (258 ft 36 xr), valamint a kocsis (216 ft 6 xr) szolgálatairól is, akik azonban állandó jelenlétükkel képviseltették magukat az udvarban. A három lovász bérezésében különbség figyelhető meg (190 ft,

⁶² MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. fol. 570–572.; BRIGHT: i. m., 448.

⁶³ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. fol. 407; 427–431.

⁶⁴ KÁLLAY ISTVÁN: *A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711–1848*, Budapest, Akadémiai, 1980, 117.; LUKÁCS GÁBOR: *A Festetics-birtok gazdálkodási és vezetési reformja a XVIII. század végén: PhD értekezés*, Keszthely, 2009, 67. (konyvtar.uni-pannon.hu/doktori/2009/Lukacs_Gabor_dissertation.pdf) (2017.03.14.)

⁶⁵ KURUCZ GYÖRGY: „Göttingentől Keszthelyig: Asbóth János (1768–1823) tanári és uradalmi tiszti tevékenysége, 1801–1818”. *Századok*, CXLVII, 2013/4. 1043.

⁶⁶ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1818 P 279 104. d. T. I. fol. 780.

⁶⁷ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1818 P 279 105. d. T. II. fol. 199.

⁶⁸ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1804 P 279 39. d. fol. 263.

60–60 ft), bérük igen alacsonynak mondható. A svájceres 100 ft-ban, míg a szolgálólányok 80–80 ft-ban részesültek.⁶⁹

Összegzés

A Festetics család keszthelyi ágának kéziratoss forrásaiból a főúri létformára jellemző elvi és gyakorlati sajátosságokat rekonstruálhatunk. Meghatározó a presztízssorientációs és reprezentatív szándék, illetve a társadalmi helyzettől elválaszthatatlan mentalitásjegyek kirajzolódása, de lehetőségünk nyílt mikroszintű udvar-, társadalom- és művelődéstörténeti vizsgálatokra is. Megismerhettük a személyzetnek a felmérés készítésének idején betöltött funkcióit, munkaköri leírásait, tevékenységi területeit és tereit, valamint megélhetési lehetőségeit.

Festetics szakképzett birtokigazgatást, illetve udvartartást alakított ki. A gróf tisztában volt az instrukciók kidolgozásának jelentőségével, ezért az útmutatások kitértek mindenre, ami jövedelmező, értékesíthető, vagyongeneráló vagy attitűdformáló volt. Az instrukciók a keszthelyi udvar belső és külső tereinek viszonylatában írták elő a teendőket. Hangsúlyos szerep jutott a higiénának.

Reziimé

A Festetics család keszthelyi ágának egyik ifjú sarja, gróf Festetics György (1755–1819) a 18–19. század fordulójának meghatározó egyénisége volt. Festetics egy szakképzett birtokigazgatást, illetve udvartartást alakított ki, amely az alkalmazottak hozzáértéséből, s a megfelelő vagyoni háttérből fakadt. Az önreprezentáló és attitűdformáló főúri udvartartás működéséhez pedig egy központi igazgatási testület, a Directio járult hozzá különféle instrukciók kidolgozása révén. A grófi udvar, illetve a belső személyzet vonatkozásában két részletes útmutatás megírását rendelte el Festetics 1800-ban és 1803-ban. A gróf tisztában volt az instrukciók kidolgozásának jelentőségével, ennél fogva az útmutatások kitértek mindenre, ami jövedelmező, értékesíthető, vagyongeneráló vagy attitűdformáló státusszimbólum. Az instrukciók a keszthelyi udvar belső és külső tereinek viszonylatában írták elő a teendőket, így pl. az értékes tárgyak gondozását, számontartását, vagy éppen használatát.

A főúri, főnemesi létformának, társadalmi státusnak megfelelően Festetics reprezentatív lakókörnyezetet alakított ki a keszthelyi kastély átépítésével. Ez együtt járt a presztízss megteremtésével, melyek a státusszimbólummá váló reprezentatív kert, s a ménésállomány mellett a vagyontárgyak, a nemesfém étkészletek, a bútorok, vagy a megszokott étkezési rendben felszolgált fogások minőségében nyilvánultak meg.

⁶⁹ MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. fol. 509–510.

Kulcsszavak

Festetics György, Keszthely, 18–19. század fordulója, Directio, udvartartás, instrukció, presztízis, reprezentáció, alkalmazottak, higiénia, mindennapi élet, főúri életmód, könyvtár, vagyontárgyak

Abstract

A noble household in Transdanubia at the turn of the 18th and 19th century: the internal rules of György Festetics

One of the young members of the Festetics family's Keszthely branch, count György Festetics (1755–1819) was a significant personality at the turn of the 18th and 19th century. He developed a qualified estate management and household, which was based on the expertise of the employees and an appropriate financial background. A central management board, called Directio, contributed to the functioning of this self-representing and attitude-forming noble household by working out different instructions. Festetics ordered the elaboration of two detailed instructions concerning the count's court and the staff in 1800 and 1803. The count was well aware of the significance of the instructions, thus they involved everything that was a profitable, marketable, money-making or attitude-forming status symbol. These instructions were given related to the exterior and interior parts of the court in Keszthely, e.g. how to take care of the register and use certain valuable objects.

According to a nobleman's life and social status, Festetics created a representative place of residence by reconstructing the castle. This meant also the establishment of a prestige that was manifested in besides an impressive garden, which got to be a status symbol, and a stud-farm also in precious objects, noble tableware, furniture or in the quality of the dishes served in the usual order.

Keywords

György Festetics, Keszthely, turn of the eighteenth and nineteenth centuries, Directio, household, instruction, prestige, representation, employees, hygiene, everyday life, aristocratic lifestyle, library, valuable objects